

Sosyoekonomik Statü ve Sosyal Değerler İlişkisine Yönelik Bir İnceleme*

Memet Erkenekli¹ Zafer Uzun² Özlem D. Gümüş³

Öz

Bu çalışmada, sosyoekonomik statü (SES) ve sosyal değerler arasındaki ilişkiler yazındaki bulgular çerçevesinde incelenmektedir. Öncelikli olarak sosyoekonomik statü ve sosyal değer kavramları ele alınmış ve bu kavramların tanımları üzerinde durulmuştur. Sonrasında, sosyal değerlerin sosyoekonomik etmenlerle ilişkisi değerlendirilmiş ve sosyal değerlerin sosyoekonomik gelişme düzeyinden nasıl etkilendiğine değinilmiştir. Bu bölümü, sosyal değerlerin diğer sosyal ve kültürel etmenlerle olan ilişkisi üzerine gerçekleştirilen tartışma takip etmektedir. Son olarak, Türkiye'deki sosyoekonomik etmenlerin sosyal değerler üzerindeki etkisi Türkiye'yi de kapsayan araştırma bulgularının rapor edilmesiyle ortaya konmuştur. Makale, yazındaki bu bulgular çerçevesinde gelecekte yapılacak çalışmalara önerilerin de yer aldığı sonuç ve tartışma bölümüyle sonlandırılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sosyal Değerler, Sosyoekonomik Statü, Sosyoekonomik Gelişme.

An Examination of the Relationship Between Socioeconomic Status and Social Values

Abstract

The relationship between socioeconomic status and social values is examined within the perspective of the findings in the literature. First of all, the operational definitions of the article's basic concepts were considered. Next, the link between socioeconomic status and social values was evaluated and the way socioeconomic status affects social values is emphasized. This part is followed by a discussion about the interrelationship between social and cultural factors and social values. Finally, the effects of the socioeconomic factors over social values have been displayed for the case in Turkey by reporting the research findings where the data collected from Turkish participants were incorporated. The article ends with a conclusion and discussion section where also recommendations for future studies are presented.

Keywords: Social Values, Socioeconomic Status, Socioeconomic Development

¹ Yazışma adresi: Yrd.Doç.Dr., Kara Harp Okulu, Sosyoloji Bölümü, Bakanlıklar, Ankara, merkenekli@kho.edu.tr

² Arş. Gör., Kara Harp Okulu, Sosyoloji Bölümü.

³ Yrd.Doç.Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Psikoloji Bölümü.

Giriş

Marks ve Weber gibi klasik sosyologların yanı sıra Grusky (2005), Wright (1985, 2005), Goldhorpe (1987), Bourdieu ve Passeron (1977,1979) gibi sınıf veya sosyoekonomik statü (SES) konusunda çalışmalar yapan çağdaş araştırmacılar, SES veya toplumsal sınıfın, yaşamın her alanını etkilediği gibi, benimsenen sosyal değerleri de biçimlendirdiğini öne sürmektedir (bkz. Almeida, Machado ve Costa, 2006; Gabrenya, 2003; Giddens, 2000; Kağıtçıbaşı, 2000; Kalaycıoğlu, Kardam, Rittersberger-Tılıç, Çelik ve Türkyılmaz, 2008; Kalaycıoğlu, Kardam, Tüzün ve Ulusoy, 1998; Wright, 2005;). SES bir bakıma, Bourdieu'nun "habitus"u gibi, aklımızda ve bedenimizde taşıdığımız, farklı toplumsal ortamlarda başvurabileceğimiz, bir durumdan diğerine aktarabildiğimiz dayanıklı eğilimler ve kaynaklar bütünüdür (Smith, 2005). Bu yüzden SES, "yaşam tarzları", "tüketim", "hobiler", "boş zaman alışkanlıkları" gibi pratiklerin yanısıra "sosyal değerleri" de etkilemektedir (Gabrenya, 2003; Kalaycıoğlu vd., 1998; Kerbo, 2007).

Sosyal değerler, toplumsal davranışları etkileyebilme potansiyeli olan eğilimlerdir. Çok sayıda araştırma, bu potansiyeli ortaya çıkarmaya odaklanmıştır. Özellikle kültürlerarası araştırmalarda, sosyal değerler ile refah, sosyoekonomik gelişme, yolsuzluk, rüşvet, şiddet, suç oranları, siyasal rejim, oy verme, demokratikleşme, örgütsel yapılar, liderlik tarzı ve verimlilik gibi çeşitli değişkenler arasında ilişki saptanmıştır (örn. Hofstede, 2001; Inglehart ve Welzel, 2005; Trompenaars ve Hampden-Turner,1999; Schwartz, 1999, 2006).

Sosyoekonomik statü farklılıklarının da toplumsal yaşamda önemli etkileri ve sonuçları vardır. ABD ve İngiltere'de yapılan araştırmalara göre bebeklikten yaşlılığa yaşamın her evresinde, alt SES'ler üst SES'lere göre daha az yaşamakta ve daha çok hasta olmakta, bunalıma girmekte, kaza geçirmekte ve suç işlemektedir (Giddens, 2000; Henslin, 1997; Kalaycıoğlu, 2002; Macionis, 2005).

Sosyoekonomik statü (sınıf vb.) ile sosyal değerler arasındaki ilişkiyi merkez alan araştırmaların sayısı çok sınırlıdır (bkz. Gabrenya, 2003; Almeida, Machado ve Costa, 2006). Konu ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, SES kavramının sosyolojik bir temelde ele alınmadığı görüşüne ulaşılmıştır. Örneğin Kağıtçıbaşı (1973), Özen (1996), İmamoğlu ve Karakitapoğlu-Aygün (2007) SES sınıflamasını, sadece deneklerin ailelerinin eğitim durumuna göre yapmıştır. Yapılan önceki çalışmalarda algılanan gelir düzeyinin bir SES göstergesi olduğu öne sürülmüştür. (Dirilen, 2006). Diğer yandan yapılan incelemeler sonucunda, sosyolojik

bağlamda SES veya sınıf kavramını ele alıp sosyal değerler ile ilişkisini inceleyen sınırlı sayıda (Almedia vd., 2006; Kohn, 1969 gibi) çalışmaya rastlanılmıştır. Bu nedenlerle, bu çalışmanın Türkiye’de bu alanda yapılacak çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Çalışmada ilk olarak sosyoekonomik statü ve sosyal değer kavramları ele alınarak karşılıklı olarak tartışılmış, ikinci olarak sosyoekonomik etmenler ve sosyal değerler kavramları incelenmiştir. Daha sonra, sosyoekonomik gelişme ve sosyal değerler arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. Ardından diğer etmenler bağlamında sosyal değerler ele alınmıştır. En son olarak, Türkiye’deki sosyoekonomik etmenlerin sosyal değerlere etkisi başlığı altında Türkiye örneği incelenmiştir. Tartışma ve sonuç kısmında çalışmanın ana bulguları tartışılarak okuyucuya sunulmaya çalışılmıştır.

Sosyoekonomik Statü (Sosyal Sınıf) ve Sosyal Değerler

Kağıtçıbaşı (1990:33), sosyoekonomik statü ya da sosyal sınıf farkının ulusal farklardan daha önemli olabileceğini, bu nedenle sosyal sınıf konumuyla ilgili göstergelerin kültür araştırmalarında kesinlikle işlenmesi gerektiğine dikkati çekmektedir. Bu gereklilik konuyla ilgili bir çalışmada (Kohn, 1969) açıkça görülmektedir. Araştırmaya göre, orta sınıfta özerklik ve kendini idare etme öne çıkmakta, dolayısıyla bireysel değerler daha önem kazanmaktadır. Diğer yandan işçi sınıfında ise ana-babaya itaat ve uyum daha çok vurgulanmaktadır (akt., Kağıtçıbaşı, 2000:59).

Yapılan pek çok araştırmada üst sınıf mensubu zenginlerin, nitelikli eğitime ve ekonomik güvenceye sahip oldukları için, alt sınıf mensubu bireylere göre daha hoşgörülü olduğu görülmüştür (Henslin, 1997:266; Macionis, 2005:281). Çok sayıdaki ülkeyi kapsayan bir araştırmaya göre çocuklara sert davranılması, kültürden, anne-babanın ve çocuğun cinsiyetinden daha çok sosyal sınıfla ilgilidir (Gabrenya, 2003: 8). 142 Beyaz ve siyah öğrencilerden oluşan bir örneklem üzerinde yapılan bir araştırmada, 92 sosyal değerde görülen değişimin cinsiyet ve ırktan ziyade sosyal sınıfa bağlı olduğu bulunmuştur (Malpass ve Seymonds, 1972). Sosyolog Kohn’un araştırmaları, (orta sınıfın çocuklarına özerklik ve kendini idare etme; işçi sınıfının ise, itaat ve uyum değerlerini aşılması) ABD dışında Japonya, Tayvan, komünist Polonya’ da tekrarlanmış; kültür, rejim veya ekonomik sistemden ziyade toplumsal sınıf farkının sosyal değerleri etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (akt.Gabrenya, 2003:10). Politik değerler bakımından, üst sınıfların kamu harcamaları konusunda daha tutucu oldukları ve düşük vergileri savundukları; kürtaj ve cinsiyet ayrımcılığı konusunda daha liberal oldukları gözlenmiş, gelir düzeyi yükseldikçe oy

verme ve politik hayata katılımın arttığı ortaya konulmuştur (Henslin, 1997:267; Macionis, 2005:281).

Pek çok araştırmada orta ve üst sınıfların, güven duygusu daha yüksek, daha az kaderci (içsel), daha az otoriteryen (yetkeci) ve daha ılımlı bir siyasal ideolojiyi savundukları; alt sınıfların ise, daha kaderci (dışsal), daha az güven duygusuna sahip, daha otoriteryen ve daha dindar oldukları görülmüştür (Gabrenya, 2003).

Kağıtçıbaşı (1990:32), sosyal değer araştırmalarında sosyal sınıf farklarından ziyade, etnik ve kültürel farklılıklara verilen önemin temel nedeni olarak, sınıf ile etnik durumun çakışmasının olabileceğine dikkati çekmektedir. Bilindiği gibi orta sınıflara dayanan Batılı toplumlarda, düşük gelirli ve eğitilmiş alt sınıflar ile etnik kültürler iç içe geçebilmektedir. Cashmore ve Goodnow (1986) tarafından gerçekleştirilen İngiliz kökenli Avustralyalı ve İtalyan kökenli Avustralyalı ana-babalar üzerine yapılan bir araştırmada, sosyal sınıf farkı kontrol edildiğinde ana-baba sosyal değerlerindeki değişim önemli oranda azalmaktadır (akt. Kağıtçıbaşı, 1990:33). Benzer bir bulguyu Lambert'in (1987) 10 ülkede çocuk eğitime ilişkin değerler üzerine yaptığı bir araştırmasından aktaran Kağıtçıbaşı (1990:33), sosyal sınıf farkının kültürel farklılıklardan daha önemli olabileceğini, bu nedenle sosyal sınıf konumuyla ilgili göstergelerin sosyal değer araştırmalarındaki önemine dikkat çekmektedir. Diğer yandan Kağıtçıbaşı'nın (1990) aksine, Özen (1996:171)'in bürokratlar üzerinde yaptığı araştırmaya göre ASES (ailenin sosyoekonomik statüsü) yetkecilik değer eğilimini etkilememektedir.

Sosyal değer araştırmaları, genellikle, kültürlerarası araştırmaların konusu olmuştur. Bu araştırmaların temel amacı, toplumsal ve bireysel etmenlerin sosyal değerler üzerindeki etkisini incelemekten ziyade, sosyal değerlere göre kültürlerin farklılaştığını göstermek olmuştur. Bu nedenle araştırmalar, mümkün olduğunca farklı kültürlerden benzer bireysel ve toplumsal nitelikleri olan örneklemeler üzerinden yapılmıştır. Örneklemeler Hofstede'de (1984) çok uluslu çalışanları olan tek bir örgüt (IBM); Schwartz'ta (1994) 40 ülkeden öğrenci ve öğretmenler; GLOBE araştırmasında orta düzey yöneticiler; Trompenaars ve Hampden-Turner'da (1999) orta ve üst düzey yöneticilerdir. Sosyal değer araştırmalarında kullanılan bu yöntem, ülkelerin sosyal değerlere göre farklılaştığını göstermesi bakımından çığır açıcı olmuştur.

Bu tür araştırmalar, Batı toplumları ile diğer ülkeler arasındaki sosyal değer farklılıklarını göstermekle birlikte; ülke içinde önem arz eden çeşitli toplumsal etmenlerin (SES, kentleşme gibi) sosyal değerlerle ilişkisi

konusundaki araştırmaları kısıtlamıştır. Diğer yandan kùltùrlerarası sosyal değer araştırmalarında, ùlke sosyal değer puanlarıyla ùlke sosyoekonomik gùstergelerinin ortalamaları arasındaki ilişkinin sıklıkla araştırıldığı gùr÷lmektedir. Bu araştırmalarda kùltùrler analiz birimi olmasına rağmen; elde edilen bulguların, sosyal değerler ile SES arasındaki ilişki hakkında fikir vereceği dùř÷n÷lmektedir.

Sosyoekonomik Etmenler ve Sosyal Değerler

Inglehart (1999), sosyal değerlerin toplumdaki topluma değerisinde, sosyoekonomik etmenlerin belirleyici olduğunu kabul etmektedir. Hofstede'e (1984, 2001) gùre, sosyal değerler özünde ve tanımı gereği diğer etmenlerden bağımsızdır; diğer etmenler kontrol edildiğinde, sosyal değer ortalamaları farklılaşmaktadır. Dolayısıyla, Inglehart'ın aksine, Hofstede'e (2001) gùre sosyoekonomik etmenler değerideği için sosyal değerler farklılaşmaz; ùlkelerin sosyal değerleri farklı olduğu için, buna uyumlu olarak sosyoekonomik yapılar meydana gelmektedir. Schwartz (1999, 2006) ise, temelde Hofstede'ye katılmakla birlikte, bir toplum içinde demografik ve sosyoekonomik etmenler bakımından keskin biçimde farklılaşan alt grupların sosyal değer eğilimlerini etkileyebileceğini belirtmektedir. Ayrıca, Schwartz, Hofstede'in aksine, sosyal değer eğilimleri ile sosyoekonomik etmenler arasındaki karşılıklı ilişkinin kısa vadede etkisini gösterebileceğini dùř÷nmektedir.

Birçok çalışmada, sosyal değer eğilimleri ile demografik ve sosyoekonomik değerışkenler arasındaki ilişkiler gùrg÷l olarak (örn. Hofstede, 2001; Inglehart ve Baker, 2000; Inglehart ve Welzel, 2005; Trompenaars ve Woolliams, 2003) araştırılmıştır. Sosyal değer eğilimleri ile, özellikle, ekonomik gelişme düzeyi arasındaki ilişkiler çeşitli çalışmaların başlıca konusu olmuştur. Örneğin, kişi başına dùřen milli gelir ile Hofstede'in (2001) "bireycilik" değer eğilimi arasında 0.84; Schwartz (1992)'in özerklik değer eğilimi ile milli gelir düzeyi arasındaysa korelasyon katsayısı 0.58 olarak saptanmıştır. Yine ekonomik büyüme ile sosyal değerler arasındaki ilişkiler diğer bir çalışmada (Hofstede ve Bond, 1988) incelenmiştir. Buna gùre, 1965-1987 döneminde, 23 ùlkede yaşanan ekonomik büyüme ile Konfüçyüsçü Çalışma Dinamiđi değer (Hofstede'nin beşinci sosyal değer boyutu) arasında 0.70 oranında bir ilişki bulunmuştur (akt., Smith ve Schwartz, 1997:106).

Bir diğer çalışmada, ulusal zenginlik ve diğer ekonomik gelişmişlik gùstergeleri ile "iç içelik-özerklik" ve "eşitlikçilik-hiyerarşi" değer boyutları arasında yüksek düzeyde olumsuz bir ilişki gözlenmiştir (Schwartz,1992). Yine Schwartz (2006) tarafından gerçekeşitirilen bir

çalışmada, sosyoekonomik gelişme göstergeleri (kişi başına düşen milli gelir gibi) ile sosyal değerler arasında yüksek düzeyde olumlu ilişkiler bulunmuştur. Buna göre, 73 ülkede, 1995 yılına ilişkin kişi başına düşen milli gelir ile “özerklik-içiçelik”; “eşitlik-hiyerarşi”; “uyum-hükmetme” sosyal değerleri arasında, sırasıyla, 0.73, 0.46, 0.19 düzeyinde ilişki vardır. 2004 yılında ise bu ilişkiler sırasıyla, 0.75, 0.53, 0.20’ dir. Benzeri bir ilişki 2002 yılı demokratikleşme indeksi ile de gözlenmiştir. Bu ilişkiler, sırasıyla, 0.70, 0.57, 0.38’dir (Schwartz, 2006:163). Schwartz (2006:164), bu verileri kullanarak bir yol (path) analizi yapmış ve bazı sosyal değerlerin (özerklik ve eşitlik) demokratikleşme ve kişi başına düşen milli geliri tahmin etmede istatistiksel açıdan önemli ölçüde etkisi olduğunu göstermiştir.

Schwartz’a (2006) göre, sosyal değerler etnik, din, dil ve ülke gibi toplumsal ve siyasal etmenlere göre ayrılmakta; ayrıca, meslek, yaş ve eğitim gibi çeşitli toplumsal ve demografik niteliklere göre de farklılaşmaktadır. Ülke içindeki demografik ve toplumsal farklılıkların bu etkisini göstermek için yapılan bir analizde, öğretmen-öğrenci ve genç-yaşlı grupları oluşturulmuş; oluşturulan bu demografik alt kültürlerle göre ülkelerin sosyal değer eğilimleri arasındaki ilişkiler değişik örneklemelerde incelenmiştir. Buna göre, 55 ülkede öğretmenler yaşa göre 37 yaş altı ve üstü, öğrenciler ise cinsiyete göre ikiye ayrıldığında, yedi sosyal değer arasındaki ilişki, ortalama, 0.90 olarak bulunmuştur. Ancak sosyal değerler, yaş ve meslek farklılaştırılarak ikiye ayrıldığında (yaşlı öğretmenler- genç öğrenciler), ortalama korelasyon, 0.81’e düşmüştür (Schwartz, 2006:153-154). Bu da göstermektedir ki ülke örneklemelerinin toplumsal ve demografik niteliklerindeki önemli farklılaşmalar, değer puanlarında önemli değişimlere yol açmaktadır.

Sosyoekonomik ve demografik değişkenler ile sosyal değerler arasındaki ilişkiler kültürlerarası araştırmaların yanı sıra kültür içinde de araştırılmıştır. Feather (1975), Homer ve Kahle (1988), Levy (1990) ve Rokeach (1973) gibi araştırmacılar, tek kültürde, sosyal değerler ile yaş, eğitim, cinsiyet, meslek gibi toplumsal ve demografik nitelikler arasındaki ilişkileri araştırmıştır. Ancak bu ilişkilerin açıklamaları, bir sosyal değer teorisine, kültürlerarası geçerliliği olan bir sosyal değer modeline, sosyal değerlerin tüm bireyler ve gruplar tarafından eş anlamlı olarak kullanımına ve değerler arasındaki ilişkileri gösteren dinamik bir yapıya dayandırılmadığı için yetersiz kalmıştır (akt. Schwartz, 1992:1-3).

Sosyoekonomik Gelişme ve Sosyal Değerler

Toplumsal yapı ile sosyal değerler arasındaki ilişkinin içeriği, sosyolojinin temel ilgi alanlarından birisi olmuştur. Genel olarak yapısalcı

ve çatışmacı kuramcılar, üstyapı kurumlarının sosyal değerleri belirlediğini varsaymaktadır. Weber ve onu takip eden kuramcılar ise sosyal değerlerin temel belirleyici olduğunu düşünmektedir (bkz., Smith, 2005). Toplumsal yapının temel belirleyici olduğunu düşünen araştırmacılara göre, modernleşme sonucunda, okul, medya, ordu, işyeri gibi toplumu sarmalayan kurumlar ortaya çıkmıştır. Her vatandaşın bir biçimde etkileşime geçtiği bu kurumlar, ortak sosyal değerleri üretmektedir. Farklı toplumsal gruplardan gelen bireyler, ulusal medyanın telkinlerinin, ortak bir işgücü piyasasının, çalışma kurallarının ve genel kabul gören politik bir iklimin etkisinde kalmaktadır. Kitleler tedrici bir biçimde ortak sosyal değer sistemleri etrafında bütünleşmektedir. Sonuçta, farklı sosyokültürel geçmişi olan bireyler, benzer ortak sosyal değerler üretmektedir (Schwartz ve Sagie, 2000:475; Inglehart ve Welzel, 2005).

Ekonomik büyüme ve modernleşme, çeşitli kurumlar ve üretilen refah vasıtasıyla, genel olarak, özerklik, yenilik, özgürlük, yaratıcılık, kendini gerçekleştirme, iş birliği ve başkalarıyla ilgilenme gibi sosyal değerlere karşılık gelen “değişime açıklık” ve “kendini aşma” değerlerine verilen önemi artırmaktadır**. Böyle bir gelişmenin doğal sonucu, söz konusu değerlere yüksek önem vermek konusunda yaşanacak uzlaşmadır. Diğer yandan modernleşme, genellikle, geleneksel toplumlarda yüksek oranda önemsenen “güvenlik”, “uyumluluk” ve “geleneksellik” gibi değerlerden oluşan “muhafazakârlık” temel değerine verilen önemi azaltacaktır. Dolayısıyla modernleşme ve refah arttıkça bu değer tiplerinin daha az önemli olduğuna ilişkin toplumsal düzeyde bir “sosyal değer uzlaşması” oluşacaktır (Schwartz ve Bardi, 2001: 487).

Daha önce ifade edildiği gibi modernleşme teorisine göre, ekonomik gelişme ve sanayileşme benzer toplumsal kurumları üretmektedir. Ayrıca yapılan bazı karşılaştırmalı araştırmalar (Kahl, 1968; İnkeles ve Smith, 1974), ekonomik gelişme ve sanayileşmenin sosyal değerleri değiştirdiğini ve modernleşmenin bireycilik, yeni fikirlere açık olma ve performansa (niteliğe) dayalı başarı gibi sosyal değerleri ürettiği görülmektedir. Bunun nedeni, muhtemelen, geleneksel değerlerin gelişme ve yenilikçilik ile ilgili gereken uyumu engellemesi, modern sosyal değerlerin de bu uyumu hızlandırmasıdır (akt.Schwartz ve Sagie, 2000:470). Çok sayıda kültürler arası çalışmada da, (Hofstede, 1980, 1990, 2001; Kağıtçıbaşı, 2000; Smith ve Schwartz, 1997 gibi) aynı doğrultuda görüşlere veya tartışmalara rastlamak mümkündür. Bu durumda, modernleşme (sosyoekonomik gelişme), yeniliklere açık, yaratıcı, değişime kolay ayak uyduran, eşitlik ve liyakati içeren değer eğilimlerini gerektirecektir.

Schwartz ve Sagie (2000) modernleşmenin gerektirdiği sosyal değerler ile bunların tipleri arasındaki benzerlikler konusunda, bir dizi araştırmacıdan yararlanarak çeşitli varsayımlar geliştirmişlerdir. Buradan hareketle, Hofstede (2001), İnkeles ve Smith (1974) ve Kahl (1968), gibi araştırmacılara göre, ekonomik gelişmenin sonucunda özgürlük, yaratıcılık, bireysel haklar ve performansa dayalı liyakat gibi nitelikler önem kazanmaktadır. Bu durumda, “kendini aşma ve değişime açıklık” temel değerlerine karşılık gelen “yenilikçilik”, “özerklik”, “yardımseverlik” ve “hümanizm” değer tiplerinin sosyoekonomik gelişmeyle olumlu yönde ilişkili olması beklenmektedir.

Schwartz ve Bardi'ye (2001:485) göre sosyoekonomik gelişme değişkeni ile “özerklik”, “yenilikçilik”, “hümanizm”, yardımseverlik” ve “hazcılık” değer tipleri arasında, sırasıyla, 0.56, 0.52, 0.39, 0.53, 0.41 oranında anlamlı ve olumlu ilişkiler; “güç”, “uyum”, “geleneksellik”, ve “güvenlik” değer tipleri arasında ise, sırasıyla, -0.69, -0.64, -0.44, -0.50 düzeyinde anlamlı ve olumsuz ilişkiler bulunmaktadır (Schwartz ve Bardi, 2001).

Yukarıda aktarılan çalışmaların bulguları sosyolojik bir temele oturtulduğunda, konunun modernleşme olgusuyla olan yakın ilişkisi göze çarpmaktadır. Fukuyama (1995), Huntington (1996) ve Putnam (1993) ve gibi düşünürler, kültürün kolay kolay değişmeyeceğini ileri sürmektedir. Bu düşünürlere göre kültür, politik ve ekonomik yapıları etkilemektedir. Diğer yandan, Marks ve Weber'den, Bell ve Toffler'a kadar pek çok düşünür, sanayileşmenin (en geniş anlamda modernleşmenin) dolayısıyla sosyoekonomik gelişmenin, kültürü ve en sonunda da geleneksel değerleri değiştireceğini düşünmektedir (akt. Inglehart ve Welzel, 2005:18-19). Inglehart ve Welzel (2005) genel olarak bu iki modernleşme yaklaşımını, paradoksal olmasına rağmen, doğru bulmaktadır. Şöyle ki, sosyoekonomik gelişme, kültür ve politik hayatta öngörülebilir değişim meydana getirmektedir. Sosyoekonomik gelişme teknolojik icatlarla başlamakta, teknolojik yenilikler emek verimini artırmakta; bu durum uzmanlaşmanın yaygınlaşmasına, eğitim seviyesinin ve gelirin yükselmesine sebep olmakta; daha sonrasında bu durum, insan ilişkilerinde farklılaşmaya, otoriter ilişkiden anlaşmaya dayalı ilişkiye doğru bir değişime yol açmakta; bu da uzun dönemde, cinsiyet rolünün, otoriteye karşı tutumun ve seksüel normların değişmesi, doğum oranlarının azalması, politik yaşama geniş katılım, eleştirel ama zor yönetilen bir halkın ortaya çıkması gibi kültürel değişimleri beraberinde getirmektedir (Inglehart ve Welzel, 2005:19).

Daha önce de ifade edildiği gibi sosyal değerler ile çevresel koşullar arasındaki ilişki sorunsalı, “Modernleşme nedir ve neleri kapsamaktadır?”

sorusuyla da ilişkilidir. Sargut'un (2001:79) Türk ve Japon modernleşmesini inceleyen Rustow'dan aktarımıyla modernleşme; ekonominin sanayileşmesi ve düşüncenin laikleşmesi gibi genel özelliklerin yanı sıra, toplumsal ve coğrafi hareketlilik, laik, teknik ve bilimsel eğitimin benimsenmesi, kentleşme ve okur-yazarlık oranının artması, iletişimin yaygınlaşması ve kişi başına düşen millî gelirin artması gibi nitelikleri kapsamaktadır. Bu yaklaşım, modernleşmeyi, bir başka ifadeyle gelişmişlik kavramını, gelişmiş ve gelişmemiş toplumlar arasındaki farklılığa indirgemektedir. Bazı düşünürler bu yaklaşımdan hareketle modernleşmeyi, gelişmiş bir ülke kültürüne benzeme derecesi olarak görmüş; az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin örnek ve evrensel değerlere sahip gelişmiş ülkelerin kültürlerine özenerek evrensel sosyal değerlere ulaşacaklarını iddia etmişlerdir (Sargut, 2001:81).

Toplumsal etmenlerin mi yoksa ekonomik etmenlerin mi bir ülkedeki sosyal değerleri daha çok etkileyeceği tam olarak bilinmemektedir. Örneğin Inglehart ve arkadaşları (2008:268) 51 ülkede, 1981-2007 yılları arasında toplanan verileri kullanarak, yaşam memnuniyeti (life satisfaction) ve mutluluk (happiness) değişkenlerinden oluşan refah (mutluluk+zenginlik) katsayısı ile kişi başına düşen millî gelir arasındaki korelasyonu 0.62 olarak bulmuştur.

Diğer Etmenler Bağlamında Sosyal Değerler

Kültürlerarası çalışmalar sosyal değer farklılıklarının yanı sıra, bunlara etki edebilecek diğer değişkenlerle ilgili de önemli bulgular ortaya koymuştur. Örneğin, Trompenaars ve Woolliams (2003:36-37), ulusal farklılıklardan başka hangi etmenlerin sosyal değerlerde görünen değişimi (varyans) etkilediğini istatistiksel analizlerle göstermiştir. 65000'den fazla orta ve üst düzey çalışan arasında yapılan karşılaştırmalara göre, sosyal değer farklılıklarını etkileyebilen en önemli etmenler, sırasıyla, çalışılan endüstri kolu, din, meslek, örgütsel iklim, eğitim ve yaştır. Ancak bu etmenlerin etkisi, sosyal değerlere göre farklılaşmaktadır. Örneğin Trompenaars'a ait bireycilik değer eğilimi, kültür farkından sonra en çok dinden etkilenmektedir (Trompenaars ve Woolliams, 2003:50).

Kültür düzeyinde toplumların, eğitim, yaş, meslek gibi demografik kompozisyonları ortalama sosyal değer eğilimlerini etkileyebilmektedir. Bu tür özel demografik grupların (yaşlı veya yüksek eğitimli gibi) değer eğilimleri, sadece hâkim toplumsal kültürden değil, özgün toplumsal deneyimlerden de etkilenmektedir (Schwartz, 1999:32).

İnsanların içinde bulunduğu çevresel koşulların onların değer önceliklerine etkide bulunduğu düşünülmektedir (Rokeach, 1973:14). 1968’de kültür düzeyinde yapılmış bir araştırmada, Rokeach’in saptadığı sosyal değerlerin cinsiyet, gelir düzeyi, eğitim, yaş, din ve politik eğilimlere göre farklılaşabildiği bulunmuştur (akt. Taşdelen, 1998:31). Günümüzde, AB, uluslararası şirketler, IMF, NATO, Dünya Bankası, Sivil Toplum Kuruluşları (NGO) gibi kurumların aralarındaki ilişkilerin artması; televizyon, internet gibi bilişim ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması; küreselleşmenin hızlanması gibi etmenler, zannedildiğinin tersine, kültürel benzeşmeye yol açmamakta, bir ülke içerisinde belli sosyal değerlerin “paylaşılma” oranını azaltmakta ve kültür-içi farklılıkları da artırmaktadır (Çukur, 2007:65).

Küresel gelişmelerin yanı sıra bir ülkenin daha fazla demokratikleşmesi gibi çeşitli ulusal etmenler de kültür-içi farklılıkları artırmaktadır (Schwartz ve Sagie, 2000). Ancak Smith’in (2005) belirttiği gibi, yaklaşık bir asırdan beri güçlü ulus devletlerin varlığı ülkelerin tek tip kültürler olarak görülmesine yol açmaktadır. Bu durum kültür-içi yapılan çalışmalar için paradoksal bir manzara sergilemektedir. Çukur’un (2007:65) ifadeleriyle, bir yandan “ulusal devletler içerisindeki farklı kültürel gruplar, yasalar, vergilendirme, eğitim, dil, din ve basın gibi ulusal devlet politikaları sayesinde birbirine bağlanmakta ve benzeşmekte”; diğer yandan “Birçok ulus devlet, içerisinde etnik, dil, din, mezhep, dinsel yöneliş, coğrafi konum, sınıfsal farkları içeren alt-kültürleri barındırmaktadır.”

Ülke-içindeki sosyal değer farklılıklarını artıran bir diğer etmen de mesleki ve yönetsel değişkenlerdir. Örneğin, Kohn ve arkadaşları (1990), toplulukçu Japonya ile bireyci ABD kültürü arasında bir karşılaştırma yaparak, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin mesleki durumun “bağımsızlık, entelektüel esneklik” gibi sosyal değerlere verilen önemin artmasına sebep olduğunu göstermişlerdir (akt. Çukur, 2007:57-58). Bu konuda Türkiye’de bürokratlar üzerinde yapılan bir araştırmada (Özen,1996:168), yetkecilik değer eğilimini etkileyen etmenlerden birisinin de kişilerin örgütlerinde geçirdikleri görev süresi olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte 60’ı aşkın ülkede işe ilişkin sosyal değer ve tutumları araştıran Hofstede (1984), işe ilişkin bu değişkenlerdeki değişimin %50’sinin kültürel farklılıklarca açıklanabileceğini; meslek, yaş, cinsiyet veya ırksal kökenin önemli olmadığını ortaya koymuştur (Adler,1991:58). Bu durum, Laurent’in (1983,1986) araştırmalarında daha belirgin olarak görülmektedir. Bu araştırmalarda çevresel koşulların (örn. çok uluslu şirket), işle ilgili kültürel-sosyal değer eğilimleri arasındaki farkı derinleştirdiği gözlemlenmiştir. Bu araştırmada iki örneklem grubu oluşturulmuştur. Araştırmasının birinci örnekleme, farklı ülkelerin ulusal şirketlerindeki çalışanlar olmuştur. İkinci

örneklem, çok uluslu bir şirket çalışanlarından oluşmaktadır. Birinci örnekleme, “Astlarının yaptıkları işle ilgili sordukları pek çok soruya yöneticilerin anında tam ve kesin bir cevap vermesi önemlidir.” şeklindeki ifadeye ABD’li yöneticiler %18, Fransız yöneticiler %53 oranında katıldıklarını belirtmişlerdir. Bu ifadeye çok uluslu bir şirkette çalışan Fransız yöneticiler %77 ve ABD’li yöneticiler %8 oranında katılmışlardır. İki ülkenin mensupları aynı şirkette çalışmaya başlayınca iki ülke arasındaki farklılık çok büyük oranda artmaktadır (Adler, 1991:58-59). Bu çalışmalar Hofstede’nin (2001) “kültür ayrıştırır” sözünü desteklemekle birlikte, çevresel koşulların da önemini gözler önüne sermektedir.

Sosyal değerler konusunda yapılan çeşitli araştırmalarda gelir, eğitim, kır-kent ayrımı gibi çevresel koşulların etkilerine de vurgu yapılmaktadır. Örneğin, çocuğa verilen değer, çocuktan beklenen maddi yardım ve ailelerin eğitim düzeyinden etkilendiği görülmüştür (Kağıtçıbaşı, 2000:56). Pek çok araştırma sonucuna dayanarak Kağıtçıbaşı (1990:41), bireyci ve toplulukçu eğilimlerin içinde bulunan gruptan ve durumdan bağımsız bir geçerliliği olduğunu kabul etmekle birlikte, kaynakların kullanımı, grubun yapısı, grubun amacı, iletişimin içeriği gibi nedenlerin bu yapıyı etkileyebileceğine dikkat çekmektedir. Örneğin, Özen (1996) tarafından üst düzey bürokratlar üzerinde yapılan bir çalışmada, grubun yapısının sosyal değer eğilimlerini etkilediği görülmüştür. Diğer yandan, bireye yönelik (düşük oranda yetkeci) değer eğilimindeki değişimi, sosyal beğenirlik etmeni göz ardı edilirse, deneklerin yetiştikleri coğrafi bölge, ailelerinin siyasi eğilimleri, öğrenim düzeyleri ve örgütlerindeki görev süreleri anlamlı bir biçimde etkilemektedir (Özen,1996:160).

Sosyal değerleri etkileyen önemli toplumsal etmenlerden birisi de eğitim durumudur. Hofstede’ye (1991:32-35) göre ebeveynlerin öğrenim düzeyi, özellikle güç aralığı değerine verilen önemi belirleyici bir rol oynamaktadır. Güç aralığının yüksek olduğu kültürlerde ailedeki ebeveyn-çocuk eşitsizliği ve bağımlılık değerleri, okulda öğretmen-öğrenci ilişkisine yansımaktadır. Güç aralığı kısa olan kültürlerde ise yukarıda belirtilen davranış biçimlerinin tersi bir davranış örüntüsü gözlemlenmektedir. Bu konuda kültür içi yapılan bir çalışmada, bürokratların “yetkecilik” değer eğilimini, ailenin siyasal görüşünden sonra en yüksek düzeyde kişilerin öğrenim düzeyinin etkilediği belirlenmiştir (Özen, 1996:165-166). Benzer biçimde, Schwartz’da (2007) eğitimin sosyal değer oluşumundaki önemine dikkat çekmektedir. Buna göre, bir kişinin eğitim düzeyi yükseldikçe, birisinin yanında çalışmaktan kaynaklanan denetim baskısından kurtulacak; bağımsız düşünebilme, karmaşık problemleri çözebilme, esnek düşünebilme, yerleşik ve kabul edilmiş doğruları ve gerçekleri sorgulayabilme yeteneklerine sahip olacaktır. Diğer taraftan eğitim,

belirsizliklerle baş etmekte gerekli olan bilgi, beceri ve finansal kaynakların kazanılmasını kolaylaştırmakta, iyi ve güvenli bir işin bulunmasında yardımcı olmaktadır. Ayrıca yüksek eğitim almış kişiler, farklı fikirlere daha açık, geleneksel başarıdan ziyade benzersiz deneyimler kazanmakta daha istekli olacaktırlar.

Sosyal değerleri etkileyen bir diğer değişken grubu da demografik değişkenlerdir. Örneğin, demografik etmenlerden yaşın sosyal değerlerle ilişkisine yönelik ilginç bir bulgu da Trompenaars'ın araştırmalarında ortaya çıkmıştır. Araştırmalara katılan 6500 civarında, farklı sektör ve ülkeden gelen orta ve üst düzey yöneticilerin, insanlarla ilişki kurarken belirli bir değere önem vermesindeki en önemli etmenlerden birisinin yaş olduğu bulunmuştur. Buna göre belirli bir değere eğilimde, 20 yaşından küçük olan deneklerin ortalaması, yüz üzerinden 20 iken; 60 yaşın üzerindekielerde bu ortalama 80'dir (Trompenaars ve Woolliams, 2003:69).

Bununla birlikte sosyal değerlerle ilişkili araştırmalarda, demografik değişkenlerin genellikle, ihmal edildiği görülmektedir. Örneğin, Schaffer ve Riordan (2003) örgüt ve yönetim alanında inceledikleri çalışmaların %15'inin demografik değişkenleri tamamen göz ardı ettiğini; %46'sında demografik değişkenlerin istatistiksel olarak kontrol edilmeden analizlerin yapıldığını gözlemlemişlerdir (akt. Çukur, 2007:64). Oysa insanların yaş ve cinsiyet gibi demografik özellikleri büyük ölçüde maruz kaldıkları yaşam koşullarını ve dolayısıyla sosyal değer önceliklerini etkilemektedir (Schwartz, 2007). Bu durumu etkileyen mekanizma Dünya Değerler Araştırmasını yürüten Inglehart'a (1997) göre şu şekilde çalışmaktadır:

İnsanlar sosyal değerleri, en geç erken-gençlik yaşlarında toplumdan öğrenmektedir. Sosyal değerler, sosyal ve ekonomik koşulları etkilediği için, değişen sosyal ve ekonomik şartların zorunlu sonucu olarak nesilden nesile farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, sosyal değer edinimi daha ziyade 50 yıl önceki zor sosyal ve ekonomik şartlara sahip bir çevrede gerçekleşen ve büyük ölçüde kemikleşen günümüz Batılı yaşlı kuşakların ekonomik ve güvenlik değerlerine karşılık gelen materyalist değerlere, genç kuşaklara göre daha fazla önem vermesi doğaldır. Günümüzün Batı toplumlarında var olan ekonomik refah ve ulusal güvenlik, bu ortamda yetişen genç nesiller için onlara sunulmuş bir durumdur. Bu yüzden, yeni nesil "kendini ifade etmeyi" ve "gerçekleştirmeyi" öngören post materyalist değerlere, yaşlı kuşaklara göre daha çok önem vermektedir. Inglehart (1997, 2008) bunu "kuşak etkisi" (cohort effect) şeklinde adlandırmıştır. Buna göre insanların ergenlik döneminde edindikleri sosyal değer eğilimleri, daha sonra çok az miktarda değişikliğe uğramaktadır. Bu durumu yorumlayan Schwartz (2007), genç kuşakların "hazcılık, yenilikçilik, özerklik ve

evrensellik” gibi post-materyalist değer tiplerine daha çok; “güvenlik, gelenek ve uyum” gibi materyalist değer tiplerine daha az önem vereceğini öne sürmektedir.

Türkiye’deki Sosyoekonomik Etmenlerin Sosyal Değerlere Etkisi

Türk toplumu üzerinde yapılan çeşitli araştırmalar, toplumun değer sistemleri arasında bir çeşitlilik ve çatışma olduğunu ifade etmektedirler. Örneğin Mardin’e (2003: 35-76) göre, merkez-çevre çatışmasının temelinde; ülkede Batılılaşmaya öncülük eden çevrelerle, geleneksel değerlerin taşıyıcılığını yapan eşraf, zanaatkâr ve köylülerin sosyal değerler sistemleri arasında çatışmalar bulunmaktadır. Benzer biçimde GLOBE araştırmasının Türkiye bölümünü yürüten Kabasakal ve Bodur (2002, 2008), Türkiye’de laik, Batılı ve modernleşmeci değerleri öne çıkaran, ağırlıklı olarak kentli ve eğitilmiş kesimin ve din ve gelenekleri temel alan, ağırlıklı olarak kırsal ve varoş çevreleri temsil eden kesimin farklı öncelikleri olduğunu vurgulamaktadırlar. Dünya Değerler Araştırması’nın Türkiye ayağını yürüten Esmer’e (1999) göre de; Türk toplumu, kısmen demokratik, kısmen otoriter, kısmen endüstrileşmiş, kısmen geri kalmış, değişime açık ama muhafazakâr, ilişkiye önem verdiği kadar başarıya da önem veren, karışık ve birbiriyle zıt değerler sistemine sahip, bireylerden oluşmaktadır. Bu durumu yorumlayan Ergin ve Kozan (2004:39), bir toplumda ekonomik etmenlerin yanı sıra bölgesel farklılıkların ve etnik alt kültürlerin, kültür içinde sosyal değer çeşitliliğine yol açabileceğine dikkat çekmektedirler.

Yukarıda aktarılan gözlemler, Türk toplumunda hissedilen sosyal değer farklılaşmalarının veya çatışmalarının nedenlerini toplumsal (merkez-çevre; köylü-kentli gibi) veya siyasal (Batıcı-İslamcı gibi) etmenlerle açıklanmalarını sağlamaktadır. Ancak gözlenen çatışmaların veya farklılıkların kaynağı modernleşmenin (eğitim, kentleşme ve sanayileşme) getirdiği sosyal değerler ile tarihsel kökleri olan ve çok güç değişen, benimsenen sosyal değerler arasında yaşanan çatışma olabilir. Nitekim yukarıda aktarılan GLOBE araştırmasının Türkiye bölümünde buna yönelik bulgular dikkati çekmektedir. GLOBE araştırmasında, iş ve devlet hayatında görülen ve algılanan değerler ile gerçekte benimsenen sosyal değerler bir arada sorulmuştur. Buna göre Türkler arasında, iş ilişkilerinde, toplumsal statüler arasındaki iletişimde belirleyici rolü olan “zorlayıcılık” ve “güç aralığı” gibi hiyerarşi ve girişimcilik ile ilişkili sosyal değerlerde büyük çatışma yaşanmaktadır. Ancak, Türkler bu sosyal değerleri gerçekte benimsememekle beraber iş yerlerinde ya da toplumda son derece yüksek “güç aralığı” ve “zorlama” hissetmektedirler. Türkiye’nin, 61 ülke arasında

algılanan “güç aralığı” (Ortalama=5.37) sıralaması onuncu; benimsenen “güç aralığı” (ort.=2.41) sıralaması elli birincidir, aradaki ortalama farkı 2.96’dır. “Zorlayıcılık” değerine göre, 61 ülke arasında mevcut değerler sıralamasına göre 12; benimsenen değerler sıralamasına göre ise 61’incidir (dünya sonuncusu) (Kabasakal ve Bodur, 2008:841). Araştırmanın Türkiye örneklemini medya, finans ve yiyecek gibi özel sektör çalışanları oluşturmuştur. Aynı sorular, Türkiye’nin en köklü ve sosyal değer aktarımı son derece güçlü olan güvenlikle ilgili bir kamu kurumunda sorulmuştur. Buna göre “güç aralığı” değerinin mevcut ve benimsenen sosyal değerlerde ortalamaları, sırasıyla, 5.4 ve 5.7; “zorlayıcılık” değerinin mevcut ve benimsenen sosyal değerlerde ortalamaları ise, sırasıyla, 4.1 ve 4.2’dir (Kılıç, 2003:174). Her iki sosyal değer eğiliminde, özel ve kamu sektörlerinde benimsenen değerler arasında gözlemlenen bu uçurum, Türk sosyal değerlerinin, bazılarının, mesleki konuma veya çalışılan sektöre göre oldukça farklılaşabildiğini göstermektedir.

Diğer yandan, SES ve sosyal değerlere yönelik ESS (Avrupa Toplumsal Araştırması) veri tabanında yer alan Türkiye ile ilgili 600 değişkenden oluşan veri seti kullanılarak son dönemde yapılan bir çalışmada ilginç bulgulara rastlanılmıştır (Erkenekli, 2009). Altılı likert ölçeğine göre yapılan ölçümlerde, ulusal örnekleme en çok önem verilen **sosyal değerler**, “kendini aşma” (ort. 4.96) ve “muhafazakârlık” (ort. 4.91); en az önem verilen temel değerler ise, “değişime açıklık” (ort.4.04) ve “kendini güçlendirme” (ort. 4.19) olmuştur. Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular incelendiğinde, diğer araştırmalarla uyumlu olduğu görülmektedir. Yardımseverlik, insan, doğa ve çevreye duyarlılığı içeren hümanizm odaklı “kendini aşma” temel değeri, başka adlarla nitelenmekle beraber Türkiye’nin dâhil edildiği diğer araştırmalarında da en çok önem verilen değerler olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin “kendini aşma” değerine GLOBE araştırmalarında karşılık gelen “insan odaklılık” değerinin Türkiye ortalaması, dünya ortalamasının oldukça üstünde benimsenen bir değerdir (Kabasakal ve Bodur, 2002, 2008). Aynı şekilde Hofstede’nin (1984, 2001) araştırmasında bu değere karşılık gelen “anaerkillik” değeri, Türk toplumu için en çok önem verilen değerler arasında çıkmış ve bu bulgu Sargut (2001) tarafından yapılan araştırmalarla desteklenmiştir. Ayrıca, Özen (1996) insana, çevreye ve doğaya karşı duyarlılığı ifade eden “adanmacılık” eğiliminin Türk yöneticilerinde oldukça yüksek olduğunu ifade etmektedir. Ulusal örnekleme yapılan yeni bir araştırmada (Konda, 2009), Türk toplumunun çevre sorunlarına olan yüksek duyarlılığı ifade edilmektedir.

Güvenlik, geleneksellik ve uyumluluk alt değer tiplerinden oluşan toplumcu ve devletçi bir eğilime karşılık gelen “muhafazakârlık” temel değerinin de, başka adlarla nitelenmekle beraber, pek çok değer

araştırmasında en çok önem verilen değer olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin “muhafazakârlık” değerine GLOBE araştırmalarında karşılık gelen “toplumculuk” ve “grupçuluk” dünya ortalamasının oldukça üstünde benimsenen bir değerdir (Kabasakal ve Bodur, 2002, 2008). Schwartz (1999, 2006) aynı şekilde Türkleri “muhafazakâr”, iç içeliği (embeddedness) yoğun bir toplum olarak tanımlamaktadır. Hofstede (1984, 2001) Türk toplumunda, dünya ortalamasının üstünde yüksek düzeyde “kolektivizm” saptamıştır. Bu bulgular Çukur (2007), Gürbüz ve Bingöl (2007), Kağıtçıbaşı (1990), Özen (1996) ve Sargut (2001) gibi araştırmacılar tarafından desteklenmiştir. Ulusal örnekleme yapılan yeni bir araştırmada da (Konda, 2009) Türk toplumunun, toplumcu/muhafazakâr kimliğine dikkat çekilmektedir.

Erkenekli (2009) araştırmada en az önem verilen “değişime açıklık” ve “kendini güçlendirme” sosyal değerlerine Hofstede (2001), Kabasakal ve Bodur (2002, 2008), Schwartz (1999, 2006), Sargut (2001), Kılıç (2003), Basım (1998) ve Özen (1996) gibi araştırmacılar da, söz konusu değerleri farklı isimlerle nitelemekle birlikte, göreceli olarak düşük önem verildiğini ifade etmektedirler.

Diğer yandan aynı araştırmada (Erkenekli, 2009), sosyal değerlerin SES gruplarına göre anlamlı bir biçimde farklılaştığı saptanmıştır. Söz konusu araştırmada altı gruptan (A,B,C1,C2,D,E) oluşan SES gruplarına göre en yüksek ve en düşük sosyal değer ortalamalarına bakıldığında muhafazakârlık” (D=4.97; E=4.74) dışındaki sosyal değerlerde, yani “değişime açıklık” (A=4.62; D=3.84), “kendini güçlendirme” (A=4.44; E=4.10), “kendini aşma” (A=5.20; E=4.74) gibi değerlerde anlamlı ve önemli düzeyde farklılıklar görülmüştür.

Söz konusu araştırmada, SES gruplarına göre “Muhafazakârlık” değerinin anlamlı bir şekilde farklılaşmaması iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, “güvenlik, geleneksellik, uyumluluk” gibi değerleri kapsayan muhafazakârlık ya da toplumculuk temel sosyal değeri gerçekte Türk toplumunun tüm katmanlarında benimsenebilen ve sürekli işlenen bir değerdir. Türklerin özünde kamucu olduğu (Ergun,1991), devletin kutsal olduğu (Kafesoğlu, 1983), toplulukçu kimliğinin ağır bastığı (Kağıtçıbaşı, 1990; Özen, 1996), üst SES gruplarının bile modern ama tutucu olabildiği (Konda, 2009) çok sayıda çalışmada belirtilmiştir. “Muhafazakârlık” değeri ile SES arasında anlamlı bir ilişki bulunamamasının bir diğer nedeni, düzlem kayması da olabilir. Hofstede’nin (2001) belirttiği gibi bireycilik değeri Batılı toplumlar için kökü eski Roma imparatorluğuna kadar giden aşkın bir değerdir. Benzer biçimde içinde güvenlik, gelenek, saygı, töre gibi

kökü Göktürk yazıtlarında, Dede Korkut hikâyelerinde, Kutadgu Bilig’de aranabilecek çağrışımlara (bkz. Ergun, 1991; Mardin, 2003) sahip olan muhafazakârlık; kişi, grup, sınıf üstü, ulusal boyutta önemsenen kültürel bir değer olabilir. Bu tür bir yorum, Esmer’in (1999) Türk toplumuna ilişkin, “kısmen demokratik, kısmen otoriter, kısmen endüstrileşmiş, kısmen geri kalmış, değişime açık ama muhafazakâr, ilişkiye önem verdiği kadar başarıya da önem veren” saptamalarıyla da uyumluluk göstermektedir

Diğer yandan aynı araştırmada (Erkenekli, 2009), ailelerinin SES durumu ne olursa olsun, benzer eğitim sürecine maruz kalan öğrencilerin temel değerlerinde bir farklılık olmadığı saptanmıştır. 495 kişiden oluşan bir “amaçlı örneklem”de yapılan varyans analizine göre SES grupları arasında, “değişime açıklık” ($f=0.735$; $p>0.05$); “kendini güçlendirme” ($f=0.079$; $p>0.05$); “muhafazakârlık” ($f=0.486$; $p>0.05$) ve “kendini aşma” ($f=1.076$; $p>0.05$) temel değerlerinde anlamlı bir farklı bulunamamıştır. Benzer biçimde ulusal örneklemdeki 187 kişiden oluşan öğrenci grubunun ailelerinin SES grubu ne olursa olsun, “değişime açıklık” ($f=0.49$; $p>0.05$); “kendini güçlendirme” ($f=0.988$; $p>0.05$); “muhafazakârlık” ($f=1.169$; $p>0.05$) ve “kendini aşma” ($f=0.179$; $p>0.05$) temel değerlerinde anlamlı bir farklı saptanamamıştır.

“Amaçlı örneklem”deki öğrenciler ile ulusal örneklemdeki öğrencilere ilişkin veriler birlikte değerlendirildiğinde, çok dikkat çekici bir bulgu ortaya çıkmaktadır. Türkiye’deki eğitim sistemi, öğrencinin ailesi hangi sosyoekonomik grupta yer alırsa alsın, öğrencileri, temel değerleri bakımından birbirine benzetmektedir. Bir başka ifadeyle Türkiye’de okul vasıtasıyla sağlanan kültürelme veya sosyalizasyon süreci, temel değerlerdeki farklılaşmayı azaltmaktadır.

Hofstede (1984, 2001), Trompenars ve Hampden-Turner (1999), GLOBE araştırmasını yürüten House ve diğerleri (2004) gibi çok sayıda kültürel değer araştırmacısı, değerlerin ancak çok uzun zamanda değişebileceğini ileri sürmektedir. Hatta Hofstede (2001) Batılı toplumlara ait bazı değerleri, eski Roma İmparatorluğu’na kadar götürmektedir. Diğer yandan Inglehart (2000), Schwartz (2006) gibi araştırmacılar değerlerin sosyoekonomik gelişmeyle değişebileceğini iddia etmektedir. Bu araştırmadaki bulgular, (hem sosyal değerlerin SES’e göre değişeceğini, hem de ailesinin SES’ine göre değişmeyeceğini savunan) ikinci görüşü desteklemektedir. Türkiye’de temel değerler SES’e göre farklılaşmaktadır. Çünkü sosyoekonomik grupların, meslek ve eğitim konuları arasında uçurumlar vardır (örn. eğitim ortalaması A grubunda 12.91; E grubunda 3.06 yıl). Diğer yandan bu uçurumlar eğitim (ve ayrıca muhtemelen medya, internet gibi ulusal kültürelme araçları) yoluyla azaltıldığında, bu kez

ailesinin SES grubu ne olursa olsun temel değerler konusunda bir benzeşme olmaktadır.

Konuyla ilgili Schwartz'a (1992) ait bazı değerleri de içine alan ve üniversite öğrencilerin değerlerinin karşılaştırılmasına ilişkin bölge, üniversite, bölüm, branş bakımından oldukça farklı özelliklere sahip öğrenciler üzerinde yapılan bir araştırmada (Arat-Erdem, 2005) benzer bulguları sunmaktadır. Araştırmaya göre 17 üniversitede okuyan öğrenci arasında, pek çok değer bakımından anlamlı bir farklılık yoktur. Bu durum, uzun eğitim sürecine maruz kalmanın değerlerin benzeşmesi bakımından oldukça olumlu bir etki yaptığı biçiminde yorumlanabilir.

Sonuç ve Tartışma

Modernleşme, sanayileşme ve kentleşme süreçleri ülkeler bazında farklı olduğu gibi ülke içinde de farklı düzeylerde gerçekleşebilmektedir. Bir ülkede söz konusu süreçleri en iyi şekilde yansıtacak etmenin sosyoekonomik durum olduğu ileri sürülebilir (bkz. Giddens, 2000; Kerbo, 2007; Kalaycıoğlu vd., 2008). Yukarıda aktarılan araştırmalardan anlaşılacağı gibi, sosyal değer farklılaşması öncelikle ülkelerin kültürel farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Kültür ise ekonomi, hukuk, teknoloji, siyaset, bilim, sanat, din ve dil gibi çok sayıda ögenin birleşiminden oluşmaktadır. Ülkelerarasında kültür öğelerine (ekonomi, demokratikleşme) göre önemli farklılıklar vardır. Yapılan araştırmalarda kültür öğeleri (ekonomi ve demokratikleşme gibi) ile sosyal değerler arasında çok güçlü ilişkiler bulunmuştur. Benzer biçimde SES grupları arasında kimi kültür öğeleri (ekonomi, eğitim, iş) bakımından önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu farklılıkların sosyal değerlerde önemli değişimlere yol açması beklenilmelidir. Bu değişimi anlamak amacıyla, bir ülkede bulunabilecek farklı sosyoekonomik alt-kültürlerin/grupların sosyal değerleri üzerindeki etkisini incelemek, önemli bulgulara ulaşma fırsatı verebilecektir. Türkiye gibi modernleşme sürecinin çeşitli safhalarını aynı anda yaşayan bir ülkede gerçekleştirilecek böylesi bir araştırmanın, karşılaştırmalı kültür çalışmalarının sunduğu genel bilgileri daha somut ve ayrıntılı hâle getirebileceği düşünülebilir.

Bu çalışmanın gerekliliğini düşündüren en büyük sebeplerden bir diğeri de Türk kültür ve öncelikli değer yargılarının yeterince araştırılmamış olmasıdır. Bu konudaki yazında bir ilerleme kaydedilebilmesi için Türk kültürünün tarihsel bir süreç içerisinde değerlendirilmesi ve kuruluş temellerinin dayandırılabilmesi için değişik kültürel, siyasi, dinsel ve coğrafi öğelerin ayrıştırılması büyük katkı sağlayacaktır. Diğer yandan, Türkiye'yi de etkisi altına alan evrensel gelişmelerin tespiti yine Türkiye'deki değişimi

anlamada faydalı olacaktır. Geçmiş ve bugünün etkilerinin iyi analiz edilmesi ve ilgili değişkenlerin bu değişimi açıklamadaki katkılarının göz önünde bulundurulmasıyla gelecek hakkında birtakım çıkarımlarda bulunulması sağlanacaktır. Sayıca az olsa da bugüne kadar Türk kültürünü anlamaya yönelik yapılan araştırmalar, bu kültürün yeryüzünde var olan diğer kültür yapılarına kıyasla oldukça karmaşık, anlaşılması ve araştırılmasının güç olduğunu düşündürmektedir. Buna rağmen, birçok medeniyete beşik olmuş böyle bir coğrafyanın bu karmaşık ve çözülmesi güç olan yapısını analiz etmek akademik açıdan da oldukça ilgi çekici olacaktır.

Son Not

* Bu çalışmada büyük ölçüde, makalenin birinci yazarının doktora tezinden yararlanılmıştır.

** Kültürün ve sosyoekonomik gelişmişlik düzeyinin etkileşimi konusunda araştırmacılar ikiye ayrılmıştır. Bu çalışmada aktarılan sosyal değer çalışmalarının dışında konu ile ilgili önemli diğer çalışmalar şunlardır: 1-Kültürün her türlü etkiden bağımsız (özerk) olduğunu iddia eden çalışmalar: Gibson, Duch, ve Tedin, 1992; Putnam 1993; DiMaggio, 1994; Gibson and Duch, 1994; Gibson, 1996; Fleron ve Ahl, 1998; Dalton, 1999, 2000; Crothers ve Lockhard, 2000; Fukuyama, 2000; Inglehart ve Baker, 2000; Lipset ve Lenz, 2000, ve 2- Ekonomik gelişmenin kültür üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar: Abramson, 1989; Inglehart, 1990, 1997; Diamond, 1993; Putnam, 1993; Dalton, 1994; Reisinger, Miller, Hesli, ve Maher, 1994; Gasiorowski ve Power, 1998; Rohrschneider, 1999; Inglehart ve Baker, 2000 (söz konusu çalışmaların tartışması için bkz. Inglehart ve Welzel, 2005:15-48).

Kaynakça

- Abramson, P. (1989). Generations and political change in the United States. *Research in political sociology*, 4, 235–80.
- Adler, N. J. (1991). *International dimensions of organizational behavior*. Belmont. California: Wadsworth Publishing Company.
- Almeida, J. F., Machado, F. L. ve Costa, A. F. (2006). Social classes and values in Europe. *Portuguese Journal Of Social Science*, 5(2), 95-116.
- Bourdieu, P. ve Passeron, J.C. (1977). *Reproduction in education, society and culture* (transl. R.Nice). Beverly Hills: Sage.
- Bourdieu, P. ve Passeron, J.C. (1979). *The inheritors: French students and their relation to culture* (transl. R.Nice). Chicago: The University of Chicago Press.
- Cashmore, J.A. ve Goodnow, J.J. (1986). Influence on Australian parents' values: ethnicity versus socioeconomic status. *Journal Of Cross Cultural Psychology*, 17,(4) 441-454.
- Crothers, L. Ve Lockhard, C. (Eds.) (2000). *Culture and politics: A reader*. New York: St. Martin's Press.
- Çağıl, U. (2006). *Sosyo-Ekonomik statü (SES) 2006 Projesi Sonuç Raporu*. İstanbul: Araştırmacılar Derneği.

- Çukur, C. Ş. (2007). *Kültürel süreçleri nitelemek, ölçmek ve ilişkilendirmek: Karşılaştırmalı kültürel yaklaşımlar*. İçinde R. Erdem ve C. Ş. Çukur (Ed.), *Kültürel bağlamda yönetsel-örgütsel davranış*.(ss.33-87) Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Dalton, R. J. (1999). *Political support in advanced industrial democracies*, P. Norris (Ed.), *Critical Citizens*, Oxford, Oxford University Press: 57–77.
- Dalton, R. J. (2000). *Value change and democracy*. İçinde S. J. Pharr and R. D. Putnam (Eds.), *Disaffected democracies: What's troubling the trilateral countries?*(ss. 252–69) Princeton University Press, Princeton.
- Dalton, R. J. (1994). *The green rainbow: environmental groups in Western Europe*. New Haven: Yale University Press.
- Diamond, L. (1993). *The globalization of democracy*. R. O. Slater, B. M. Schutz ve S. R. Dorr (Eds.), *Global transformation and The Third World*, Boulder, Co:Lynne Rienner: 31–69.
- Dimaggio, P. (1994). *Culture and economy*. İçinde N.J. Smelser and R.Swedberg (Eds.), *The handbook of economic sociology* (ss. 27–57). Princeton: Princeton University Press.
- Dirilen, Ö. (2006). *Relationship between values and culture: A comparison of Central Asian and Turkish university students*. (Unpublished Master's Thesis). Middle East Technical University, Ankara
- Erkenekli, M. (2009). *Türkiye'de sosyoekonomik statü (SES) gruplarına göre temel değerlerin farklılaşması*. (Yayınlanmamış Doktora Tez). Hacettepe Üniversitesi, Ankara
- Esmer, Y. (1999). *Devrim, evrim, statüko: Türkiye'de sosyal siyasal ekonomik değerler*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Feather, N.T. (1975). *Values in education and society*. New York: Free Press.
- Fleron, F. ve Ahl, R. (1998). *Does public opinion matter for democratization in Russia?*. İçinde H. Eckstein (Ed.), *Can democracy take root in Post-soviet Russia?* (ss. 249–85). Lanham, Md: Rowman And Littlefield.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: social virtues and the creation of prosperity*. New York: Free Press.
- Fukuyama, F. (2000). *Güven [Sosyal erdem ve refahın yaratılması]*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gabrenya, W.K. (2003). *Culture and social class*, www.my.fit.edu/~Gabrenya/Social/Readings/Ses.Pdf adresinden alınmıştır.
- Gasiorowski, M.J. ve Power, T. J. (1998). *The structural determinants of democratic consolidation: Evidence from the third world*.

- Comparative Political Studies*, 31(6), 740–71.
- Gibson, J.L. ve Duch, R.M. (1994). Post-materialism and the emerging Soviet democracy. *Political Research Quarterly*, 47(1) 5–39.
- Gibson, J.L., Duch, R.M., ve Tedin, K.L. (1992). Democratic values and the transformation of the Soviet Union. *Journal of Politics*, 54(2) 329–71.
- Gibson, J.L. (1996). Mass opposition to the Soviet putsch of August 1991, collective action, rational choice, and democratic values. *American Political Science Review*, 9(3)1,671–84.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji* (Haz. Hüseyin Özel, Cemal Güzel). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Goldhorpe, J.H. (1987). *Social mobility and class structure in modern Britain*. Oxford: Clarendon Press.
- Grusky, D. (2005). In collaboration with Gabriela Galescu: *Foundations of a Neo-Durkheimian class analysis*. İçinde E. O. Wright (ed.), *Approaches to class analysis*, Cambridge University Pres.
- Gürbüz, S. ve Bingöl, D. (2007). Çeşitli örgüt yöneticilerinin güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, eril-dişil ve bireyci-toplulukçu kültür boyutlarına yönelik eğilimleri üzerine görgül bir araştırma. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 6(2), 68-87.
- Henslin, J.M. (1997). *Sociology* (3rd Ed.), Usa: Allyn and Bacon.
- Hofstede, G. (1980). Culture's consequence's international differences in work-related values. London: Sage Publications.
- Hofstede, G. (1984). *Culture's consequences: Comparing values behaviors, institutions and organizations across nations* [Abridged]. London: Sage Publications.
- Hofstede, G. (2001). *Cultere's consequences: Comparing values behaviors, institutions and organizations across nations* [Second Edition]. London: Sage Publications.
- Hofstede, G. ve Bond, M.H. (1988). The confucius connection: from cultural roots to economic growth. *Organizational Dynamics*, 16(4), 4–21.
- House, R. J., Hanges, P. J., Javidan, M., Dorfman, P. W. ve Gupta, V. (2004). *GLOBE Culture, Leadership and organizations*. Sage Publication.
- Homer, P.M. ve Kahle, L. R.. (1988). A structural equation test of the value-attitude-behavior hierarchy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54 (4), 638-646.
- Huntington, S.P. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of the world order*. New York: Simon and Schuster.
- Inglehart, R. ve Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*,

- 65(1), 19–51.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic and political change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1999). Globalization and postmodern values, the center for strategic and international studies and the Massachusetts Institute of Technology. *The Washington Quarterly*, 23(1), 215–228.
- Inglehart, R. (2008). Changing values among western publics from 1970 to 2006. *West European Politics*, 31(1–2), 130 – 146.
- Inglehart, R. ve Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. New York and Cambridge: Cambridge University Press.
- Inkeles, A. ve Smith, D. H. (1974). *Becoming modern*. Ma: Cambridge, Harvard University.
- İmamoğlu, E. O. ve Karakitapoğlu-Aygün, Z. (2007). Relatedness of identities and emotional closeness with parents across and within cultures. *Asian Journal Of Social Psychology*, 10(3), 145–161.
- Kabasakal, H.ve Bodur, M. (2002). Türkiye-Arap kümesinde kurumsal kültür. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 2-22
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1973). *Gençlerin tutumları kültürler arası bir karşılaştırma*. Ankara: ODTU, Fen Edebiyat Fakültesi Yayın.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1990). *İnsan-aile-kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). *Kültürel psikoloji, kültür bağlamında insan ve aile*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- Kahl, J. A. (1968). *The measurement of modernism: A study of values in Brazil and Mexico*. Austin: University Of Texas.
- Kalaycıoğlu, S. (2002). Toplumsal tabakalaşma, İ. Sezal (Ed.), *Sosyolojiye Giriş*. Martı Kitap ve Yayınevi, Ankara: 295-316.
- Kalaycıoğlu, S., Kardam, F., Tüzün, S. ve Ulusoy, M. (1998). Türkiye için bir sosyoekonomik statü ölçütü geliştirme yönünde yaklaşım ve denemeler. *Toplum ve Hekim*, 13(2),126-137.
- Kalaycıoğlu, S., Kardam, F., Rittersberger-Tılıç, H., Çelik, K. ve Türkyılmaz, S. (2008). *Ankara kent merkezinde toplumsal tabakalaşma, hareketlilik ve sosyoekonomik statü araştırması*, Tübitak Proje No: SOBAG 104 K 039,. Ankara
- Kafesoğlu, İ. (1983). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Bogaziçi Yayınları.
- Kerbo, H. R. (2007). *Social stratification*, C. D. Bryant, D. L. Peck (ed.), *21st century sociology: A reference handbook*., California: Thousand Oaks, Sage Publications, Inc., 228-236.

- Kılıç, T. (2003). *Kurum kültürü ve liderlik: Kurum kültürüne uygun etkin lider davranışlarının belirlenmesi üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kohn, M. L. (1969). *Class and conformity*. Homewood: Dorsey Press.
- Lambert, W.E. (1987). The fate of old country values a newland:A cross national study childrearing. *Canadian Psychology*, 28(1),9-20.
- Laurent, A. (1986). The cross-cultural puzzle of international human resource management. *Human Resource Management*; 25(1), 91-102.
- Laurent, A.. (1983). The cultural diversity of western conceptions management. *International Studies of Management and Organization*, 13(12),75-96.
- Levy, S. (1990). Values and deeds. *Applied Psychology*, 39(4), 379 – 400.
- Lipset, S. M. ve Lenz, G. S. (2000). *Corruption, culture and markets*. İçinde L. E. Harrison and S. P. Huntington (Eds.), *Culture matters: How values shape human progress*. (ss. 112–24).New York: Basic Books.
- Macionis, J. J. (2005). *Sociology* (10th Ed.). New Jersey: Prentice Hall.
- Malpass, R. ve Seymonds, J.D. (1972). *Value preferences are more strongly associated, with social class than with sex or race*. University Of Illinois, Technical Report No.17.
- Mardin, Ş. (2003). *Türk siyasetini açıklayabilecek bir anahtar:Merkez-çevre ilişkileri*. İçinde Der. M. Türkön ve T. Önder, *Türkiye’de toplum ve siyaset* (ss. 35-76). İstanbul:İletişim.
- Özen, Ş. (1996). *Bürokratik kültür 1 (Yönetmelik değerlerin toplumsal temelleri)*, Ankara: TODAİ Yayınları.
- Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Reisinger, W., Miller, A. H., Hesli, V. L. ve Maher,K. (1994). Political values in Russia, Ukraine and Lithuania: Sources and implications for democracy. *British Journal of Political Science*, 24(2) 183–223.
- Rohrschneider, R. (1999). *Learning democracy: Democratic and economic values in unified Germany*. Oxford: Oxford University Press.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Sargut, S. (2001). *Kültürlerarası farklılaşma ve yönetim*. (2. Baskı). Ankara: İmge Yayıncılık.
- Schwartz, S. H. (1992). *Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries*. İçinde M.P. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (ss.1-65). New York: Academic Press.
- Schwartz, S. H. (1994). *Beyond individualism and collectivism: New cultural dimensions of values*. U. Kim, H. C. Triandis, Ç.

- Kağıtçıbaşı, S. Choi ve G. Yoon (Eds.), *Individualism and collectivism: Theory, method, and applications* (ss.85-119). Ca: Thousand Oaks, Sage.
- Schwartz, S. H. (1999). A theory of cultural values and some implications for work. *Applied Psychology: An International Review*, 48 (1), 23–47.
- Schwartz, S. H. (2005). *Basic human values: Their content and structure across countries*. İçinde A. Tamayo & J. B. Porto (Eds.), *Valores E Comportamento Nas Organizações [Values and behavior in organizations]* (ss. 21-55). Brazil: Vozes, Petrópolis.
- Schwartz, S. H. (2006). A theory of cultural value orientations: Explication and applications. *Comparative Sociology*, 5(2-3), 137-182.
- Schwartz, S. H. (2007). *Value orientations: Measurement, antecedents and consequences across nations*. İçinde R. Jowell, C. Roberts ve R. Fitzgerald (Eds.), *Measuring attitudes cross-nationally-Lessons from the european social survey*.(ss. 161-193), London: Sage,
- Schwartz, S. H. ve Bardi, A. (2001). Value hierarchies across cultures: Taking a similarities perspective. *Journal Of Cross-Cultural Psychology*, 32(3), 268–290.
- Schwartz, S. H. ve Sagie, G. (2000). Value consensus and importance:A cross-national study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(4), 465-497.
- Smith, P. B. ve S. H. Schwartz. (1997). “Values”. İçinde J. W. Berry, M. H. Segall, ve C. Kağıtçıbaşı (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology* (ss. 77-118). Boston: Allyn & Bacon.
- Smith, P. (2005). *Kültürel kuram*, (Çev. Selime Güzelsarı, İbrahim Gündoğdu). İstanbul: Babil.
- Taşdelen, A. (1998). *Üniversite öğrencilerinde ereksel ve araçsal değerler hiyerarşisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Trompenaars, F. ve Hampden–Turner, C. (1999). *Riding the waves of culture*. London: Nicholas Brealey.
- Trompenaars, F. ve Wolliams, P. (2003). *Business across cultures*. Wiley Publishing: Capstone.
- Wright, E. O. (1985). *Classes*. Verso: Londra.
- Wright, E. O. (2005). *Foundations of neo-Marxist class analysis*. İçinde E. O. Wright (ed.), *Approaches to class analysis*. Cambridge University Pres.